

Уляна Гнідець

«СУЧАСНА» ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА ЯК ІНТЕГРОВАНА СУБСИСТЕМА ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

***Анотація.** У цій статті сучасна література для дітей та юнацтва представлена як інтегрована субсистема загальнолітературного процесу. У статті висвітлюються важливі питання: що таке сучасна література для дітей та юнацтва; література для дітей та юнацтва як гібрид; канон та класики цієї літератури. Автор наводить перелік жанрових модифікацій, які спостерігаються у сучасній літературі для дітей та юнацтва.*

***Ключові слова:** сучасна література для дітей та юнацтва, жанрові модифікації, фантастичне оповідання, психологічний підлітковий роман.*

Дитяча література – це перша література, з якою знайомиться людина на шляху свого особистісного становлення і яка до певної міри визначає, скеровує надалі потік читання у відповідності до вікового та емотивного рівня зростаючого читача. Це поняття влучно розкриває українська дослідниця Ольга Папуша: «У кожному разі ідеальна, віртуальна за своєю природою, література з дитинства, як і будь-який інший мистецький феномен, до певної міри є «практикою себе» (М. Фуко), способом індивідуального самопозиціонування, утворення Я-концепції, тобто специфічним механізмом формування культурно обумовлених сценаріїв поведінки людини та формою їхнього засвоєння. Крім того, з дитячою літературою, безумовно, пов'язана ідеологія й політика – теорія і практика маніфестації дитинства у суспільстві, де вона – література – відіграє роль маркера соціальної динаміки та процесуальності, особливого конституанта й каталізатора образу дитинства, його місця та ролі у мінливому світі смислів і форм» [1, 108].

Але що ж означає поняття «сучасна література для дітей та юнацтва»? Чи «дитяча література» є завжди «класичною» в рамках літературного репертуару для поколінь усіх епох? Очевидно, що ні. Адже сьогодні навряд чи можна зацікавити дітей та молодь «Маленьким Катехизмом» Мартіна Лютера (1529) чи романом Гримальсгаузена «Проксімум і Люмпіда» (1672), – творами, які, власне, і слугували формуванню культурно обумовлених сценаріїв поведінки людини. Самі ж адресати, діти і молодь, літературу післявоєнного періоду і навіть аж до кінця ХХ ст. вже не сприймають як сучасну. Отож, як показує історія становлення літератури для дітей та юнацтва, кожна епоха запропонувала своєму читачеві свої адекватні послання. І кожна епоха абсолютно по-різному сприйняла свого юного читача, створюючи йому власну, актуальну саме для того часу, літературну пропозицію. І якщо усі попередні епохи переважно пропонували дітям інтенціонально найкращі взірці поведінки у школі, вдома, у суспільстві, то література, створена саме для дітей та юнацтва сьогодні, жодним чином не прагне хизуватися виховними моментами і не претендує бути «ідеальною». Це не означає, що й раніше не створювалися розважальні чи психологічні твори. Однак саме ті твори, які не насаджували панівні дидактичні догми тої чи іншої епохи, а радше служили розважальним чинником, психоемотивним розрядом заради розвитку внутрішнього «Я» дитини, її самопошуку, самоідентифікації, зокрема завдяки прийому взаємопроникнення дитячої та дорослої дійсностей і необмеженої дитячої здатності творення «іншої», але «своєї» дійсності, ввійшли в класику літератури для дітей та юнацтва і на сьогодні «позачасово» і «позапросторово» адекватно сприймаються сучас-

ним дитячим реципієнтом. Це, звісно, твори світового визнання, такі як «Олівер Твіст» (1838) та «Різдвяна історія» (1843) Чарльза Дікенса, «Аліса в країні чудес» (1865) Льюїса Керрала, «Пітер Пен» (1906) Джеймса Метью Баррі, «Пеппі Довгапанчоха» (1941) Астрід Лінгрен, «Хроніки Нарнії» (1950 – 1956) Клайва Стейплза Льюїса, «Гоббіт» (1937) та «Володар перснів» (1955) Джона Толкієна, «Момо» (1973) та «Нескінченна історія» (1979) Міхаеля Енде. Очевидно, саме ці метри дитячої літератури і створили певний канон, на який орієнтується сучасна література для дітей та юнацтва, зокрема фантастична (наприклад, «Гаррі Поттер» (1997 – 2007) Джоан Роулінг чи «Чорнильна трилогія» (2003 – 2007) Корнелії Функе). І як результат, – рівень літератури, яку дорослі письменники створюють адресно для недорослого реципієнта, стрімко зростає. Саме тому вже від 70-х рр. ХХ ст. у високорозвинених країнах вводять в курси шкільної освіти літературні твори, первинно написані для дітей / юнацтва, а ближче до початку ХХІ ст. урок літератури перетворюється радше на урок обговорення сучасних текстів, які підносять реальні дитячі проблеми, зокрема питання соціалізації, витісняючи тим самим звичну класику «дорослої» літератури. Таким чином паралельно ще й створюється т. зв. «шкільний канон», який бере до уваги репрезентантів високоякісної сучасної дитячої літератури. І незважаючи на те, що весь попередній педагогічний досвід завжди акцентував увагу саме на «виховній» функції літератури для дітей, сьогодні дидактизм та насаджування стереотипних норм, відповідно до психоемотивного типу нового емансипованого читача із його підвищеним «почуттям дорослості» у досить ранньому віці, зазнає поразки у будь-якій сфері навчання, а тим більше у сфері популяризації читання. Тому сучасні діти здебільшого очікують від книги серйозного ставлення, серйозних розмов на близькі їхньому соціуму теми, які насправді мало чим відрізняються від «дорослих». Адже завдяки стрімкому інформаційно-технічному прогресу діти сьогодні безпосередньо вкинуті у дорослий дискурс життя і потребують відповідей на незрозумілі їм запитання. Тому і твори для дітей та юнацтва сьогодні «дорослішають», пропонуючи лише оновлені форми для комунікування на відповідному віковому рівні.

У такому контексті сучасний австрійський дослідник Ернст Зайберт розглядає літературу для дітей та юнацтва (далі ЛДЮ) як окрему підсистему всієї літератури, яка є т. зв. «перед-етапом» у введенні в літературу взагалі. Він пропонує ЛДЮ вважати окремим специфічним жанром в історії розвитку літератури, або ж як «інтегровану» складову загальнолітературного процесу. Однак з огляду на те, що впродовж останніх 40 років дослідження ЛДЮ розвинулось у значущу і усіма визнану окрему наукову площину, особливо в контексті культурології та літературознавства, вийшовши за усталені межі педагогіки і методики, вартує, на нашу думку, трактувати ЛДЮ все ж як самодостатній літературний феномен, який має власну історію, власних класиків, власні канони і якому притаманні власні жанрові модифікації. Але поряд з цим, цю літературу вартує розглядати і як інтегровану складову загальнолітературного процесу, оскільки вона позиціонує себе сьогодні і як певного роду «гібрид», за вилученням шведської дослідниці Марії Ніколаєвої, який підпорядковується усім відомим на сьогодні теоретичним інтерпретаціям.

Завдяки літературознавчим напрацюванням таких німецьких науковців як Клаус Додерер, Ганс-Гайно Еверс, Ернст Зайберт, Беттіна Кюммерлінг Майбауер та ін. за останні роки активізувався потужний науковий дискурс навколо дослідження німецькомовної літератури для дітей та юнацтва.

Г.-Г. Еверс, наприклад, розвиваючи основоположні константи системи дії та системи символів у ЛДЮ, наголошує на метапоетичних системних інтерпретаціях, які уможливають констатацію меж між цими двома системами. «Система дії» за Еверсом передбачає

передусім процеси продукування (виробництва), дистрибуції, рецензування та популяризації, основну роль в якій відіграє власне педагогічно-методичний досвід роботи з ЛДЮ. Системі дії Еверс протиставляє систему символів, яка пропонує розглядати ЛДЮ на рівні власне інтертекстуальних інтеракцій, інтерпретуючи її в контексті загального літературного процесу. Сюди ж належить дослідження взаємодії форми та змісту, які, власне, і є основними визначниками ЛДЮ як специфічного феномену. Таким чином, згідно з Еверсом, – питання видавництва, редагування, рецензування, реального прочитання та педагогічної популяризації, – належать до системи дії, точніше, до позатекстової дії. А система символів пропонує, відповідно, зосередження на самих текстах, на їхньому художньому просторі, художніх особливостях, розглядаючи ЛДЮ також як специфічний жанр, що виявляє себе як особливий формат наративного дискурсу в загальній системі літератури.

Ернст Зайберт зосереджує свою увагу на дослідженні тем, мотивів та мінливості літературних форм. Розкриваючи трансформації форм в ЛДЮ, дослідник наполягає на тому, що цю літературу необхідно одночасно досліджувати і в діахронічному, і в синхронічному науковому зрізі. Він пропонує розглядати тексти ЛДЮ не лише у контексті їхніх взаємних реляцій, а також у спілкуванні зі світом, який існує поза літературою, і як тексти, які сприймаються у взаємовіддзеркаленнях та взаємопроекціях, а новостворювана література входить у контакт з традицією, шукає себе у відображенні вже сформованих норм. Лише досліджуючи літературу для дітей та юнацтва як самодостатній міждисциплінарний феномен, можна зрозуміти специфіку його до певної міри незалежного функціонування у загальній системі літератури.

Говорячи про зміни форм у ЛДЮ варто зауважити, що цей жанр (як називає ЛДЮ Ернст Зайберт) розвивається на сьогодні абсолютно в нових соціокультурних умовах. Домінантними соціологічними поняттями, які характеризують цю літературу, є глобалізація та суспільство ризику, у яких йдеться про стосунки між генераціями. На цьому і зосереджується німецькомовна ЛДЮ від часу зміни комунікативної парадигми, яка відбулася на рубежі ХХ-ХХІ ст. і стимулювала активний розвиток структур, що висвітлювали соціальний, зокрема інтеграційний генеологічний стан реальних відносин у суспільстві. Ж-Ж Дерріда говорить про «картину безвікового світу». Він характеризує світ, який виник у результаті визвольних рухів 1968 р., як шалену напругу між генераціями, яка зумовлена масовими протестами молоді проти авторитаризму дорослих. У такий спосіб стерто будь-які вікові обмеження як у технічних, так і соціальних реаліях, що, відповідно, відбилося і на самому художньому дискурсі. Нова інформаційна епоха поставила усі покоління в єдині умови сповіщення, що й зумовило, своєю чергою, стрімке дорослішання дітей. Ці ж тенденції домінують на сьогодні і в ЛДЮ. Отож, можна говорити вже і про сталі структури та форми, які характеризують цей літературний феномен впродовж останніх 40-ка років. При цьому важливо, що змістові моменти, які розвиваються вже в рамках відносно традиційних, з літературознавчої позиції, форм, не вартує, на думку Зайберта (як це зазвичай спостерігається у вітчизняному науковому просторі), залишати у площині педагогічного дискурсу, а все-таки продовжувати обговорювати їх жанрові модифікації, які активно спостерігаються у всіх своїх взаємодіях у сучасній репрезентативній німецькомовній ЛДЮ і в площині комунікативних текстових інтеракцій. Цікавою сучасна ЛДЮ є також і через невідповідності форми та змісту, оскільки вона, з одного боку, намагається експліцитно не встановлювати вікові обмеження для читача, проте з іншого, – імпліцитно все ж орієнтується саме на них.

Жанри, однак, мають апріорі діахронний характер. Вони функціонують у певних сталих абстрактних літературних моделях, які в різні епохи репрезентують різні реалізації.

А сума цих реалізацій характеризує, власне, і їх новітні жанрові модифікації, які, фактично, є т.зв. інваріантними моделями жанрів у відповідності до т.зв. «моди» у той чи інший період розвитку літератури. Так, наприклад, у ЛДЮ періоди ці різняться, фактично, змінними образами самого дитинства, які хоч і проявляють себе у відносно традиційних формах літературного дискурсу, однак їх «модні» дефініції забезпечують відповідну «модерність», інновативність жанрових модифікацій. Як добрий приклад можуть послужити два жанри: фантастичне оповідання та адолесцентний роман. Спільне у цих жанрах є те, що вони обидва є «перехідними»: фантастичне оповідання є жанровим модифікантом між дитячою та підлітковою літературами, а адолесцентний роман – між підлітковою та дорослою. Фантастичне оповідання з'являється як прощання дитини з казкою і стає плавним способом її соціалізації у її ж дійсності. Адже фантастичне оповідання, на відміну від фентезі, містить окрім фантастичних подій, фігур, світів ще й обов'язкові реалістичні елементи, які допомагають дитині розпізнати власний світ, якщо не зовнішній, то внутрішній. Також і адолесцентний роман фігурує як певного роду «прощання» з дитинством. І попри те, що паралельно для юнацтва створюється реалістичний або проблемно-орієнтований роман, все ж саме адолесцентний роман є особливо знаковим модифікантом, у якому центральним мотивом є не зовнішній конфлікт протагоніста із старшим поколінням, а власне внутрішній конфлікт в межах власної генерації – між тою групою, яку він представляє сьогодні і тою, до якої він буде незабаром відноситись (тобто дорослою). І фантастичне оповідання для дітей, і адолесцентний роман сучасні літературознавці об'єднують у загальніше поняття «психологічний роман», просто кожна з цих жанрових модифікацій відповідає своєму віковому і психоемотивному рівню, об'єднані моментом внутрішньої ініціації читача.

Однак сьогодні все більше стираються вікові межі і все важче стає визначати той чи інший твір як інтенційно адресований дітям чи підліткам. Зокрема, всесвітньовідома австрійська дитяча письменниця Крістіне Нестлінгер висуває ідею про те, що сьогодні літератури для юнацтва взагалі не існує: є лише література для дітей та література. Аргументовано це, звісно, знову ж таки з позиції передчасного «дорослішання» сучасного читача, який вимагає до себе рівноправного ставлення. Але все-таки простежується розмежування завдяки простоті або складності форм, у яких передаються читачеві «серйозні» розмови або ж розмови про «серйозне». Простота, складність та двозначність, – чи не основні характеристики, які дають право характеризувати літературу для дітей та юнацтва як особливе літературне явище з одного боку, але з іншого, – вони й спричиняють модернізацію в процесі жанрових трансформацій в загальнолітературній системі. Так, внаслідок актуалізації уваги до письменства для дітей та юнацтва за останні 40 років, викристалізувались модерні жанрові модифікації. Сучасна реалістична література для дітей та юнацтва представлена проблемно-орієнтованими короткими оповіданнями або невеликими за обсягом романами, написаними переважно простою, лаконічною мовою. Фантастична ж література для дітей та юнацтва, частково орієнтуючись на толкієнівський канон, все ж поступово трансформується у психологічно-розвивальний роман і часто є «предтечею», певного роду підготовкою до сучасного адолесцентного роману, про який вже йшлося. Активно продовжує свій розвиток «робінзонада» у її сучасних трансформаціях; є література для дівчаток, для хлопчиків, з'являється т.зв. поняття «джинсової» літератури, літератури для «сімейного» читання та ін. У збірнику матеріалів з дослідження літератури для дітей та юнацтва, виданому Гюнтером Ланге у 2000 р., налічується понад 150 жанрових означень в історії розвитку літератури для дітей та юнацтва.

Виходячи з позиції, що жанр – це концепція світосприймання, яка знаходить утілення у відповідних жанрових ознаках – проблематиці, системі персонажів, сюжеті, композиції,

конфліктах, хронотопі тощо, цілком слушною видається певна абстрактна класифікація жанрів у літературі для дітей та юнацтва, запропонована Ернстом Зайбертом. Вона здійснена за такими п'ятьма домінантними факторами: місце дії, час дії, фігури, стать та цінності [5, с. 64-65]. В системі німецькомовної літератури для дітей та юнацтва до групи жанрових модифікацій за місцем дії або за типовою для дитини чи молоді ситуацією належать: пригодницькі історії з дитячим протагоністом; література третього світу із специфічною дитячою чи юнацькою тематикою; фентезі; історії про канікули; робінзонади; шкільні історії, історії про життя в пенсіонатах або ж інтернатах. За часом дії розрізняють: історичні оповідання з дитячим/юнацьким протагоністом, оповідання про війну («Третій Рейх», гітлерівська молодь); міфологічні оповідання; пролетарсько-революційна література для дітей та юнацтва (література радянської Німеччини). Третя група репрезентує літературу, у якій ідеться про персоналії. Це історії про аутсайдерів (дітей, які не знаходять собі місця серед ровесників), автобіографічні, детективні дитячі історії, історії про індіанців, лицарські історії, історії про школярів. До четвертої, до речі, найактуальнішої і найпопулярнішої сьогодні серед читачів групи увійшли адолесцентні романи, сентиментальні романи, серійні романи для підлітків, джинсова література, книжки для хлопчиків, книжки для дівчаток. П'ята група об'єднує тексти, створені з метою виховання або навчання, у яких домінантами є самі людські цінності. Це – антиавторитарні дитячі оповідання, сімейні історії, дорадчі історії, релігійні оповіді, підручники-посібники, соціальна література для дітей та юнацтва.

До цієї класифікації не увійшли ті жанри, які є сталими константами загальнолітературного процесу і лише за умови адаптації або ж експліцитної адресації можуть увійти в коло дитячого читання. Це, звичайно, байки, казки, легенди; романи великого міста, розвиткові, виховні або ж освітні романи, science fiction, короткі оповідання, щоденники, любовні історії, небилиці, а також лірика, драма та ін.

Звичайно, ця класифікація є відносною, адже, наприклад, детективну історію «Еміль та детективи» всесвітньовідомого німецького дитячого класика Еріха Кестнера можна, звісно, розглядати і як роман великого міста. Але з іншого боку, – сьогодні, зважаючи на кількісне і якісне зростання літератури для дітей та юнацтва, важливо все ж створити власний мікросвіт цієї літератури із власними ознаками, із власними жанровими модифікаціями, які, зокрема, представлені у класифікації Ернста Зайберта. Це свідчить знову ж таки про те, що література для дітей та юнацтва на сьогодні виступає самодостатнім літературним феноменом, відмінним від т.зв. літератури «для дорослих», але під оглядом тем, мотивів, проблем та, відповідно, літературних канонічних жанрів презентує все-таки інтегровану підсистему загальнолітературного процесу як література «до-доросла», «перед-доросла», що заслуговує на окрему увагу з боку сучасних філологічних студій.

Література

1. Папуша Ольга. Дитина-Світ-Література: Формат дослідження // Сучасні літературознавчі студії. Випуск 2. Дитина і світ: проблема культурного діалогу. Збірник наукових праць. Гол. Ред.. В. І. Фесенко. – К. : Вид. центр. КНЛУ, 2005. – 176 с., С. 106-111.
2. Ewers H.-H. Literatur für Kinder und Jugendliche. Eine Einführung in grundlegende Aspekte des Handlungs- und Symbolsystems Kinder- und Jugendliteratur. – München: Fink, 2000. – 320 S.
3. Kümmerling-Meibauer Bettina. Klassiker der Kinder- und Jugendliteratur: ein internationales Lexikon. – Stuttgart; Weimar: Metzler, 1999.

4. Nikolaeva M. Introduction to the Theory of Children's Literature. – Tallin, 1997.
5. Seibert Ernst. Themen, Stoffe und Motive in der Literatur für Kinder und Jugendliche. Wien, 2008. 206 S.
6. Stephens J. Ideologie und narrativer Diskurs in Kinderbüchern Kinder- und Jugendbuchforschung. – Frankfurt a. Main: Metzler, 1998. – S. 19-32, S. 20
7. Taschenbuch der Kinder- und Jugendliteratur hrsg. Von Günter Lange. – Baltmannsweiler : Schneider-Verl. Hohengehren. 2000.

Uliana Gnidec

**The «Modern» Literature for Children and Youth
as an Integrated Subsystems of Nationwide Process**

Summary: In this article the modern literature for children and youth is presented as an integrated subsystem of holistic literary process. In the article raised important questions: what is the modern literature for children and youth; literature for children and youth as a hybrid, and the canon of classic literature. The author lists genre modifications, that are observed in the current literature for children and youth.

Keywords: modern literature for children and youth, genre modifications, short story, psychological novel, adolescent novel.

Ульяна Гнидец

**«Современная» литература для детей и юношества
как интегрированная подсистема общенационального процесса**

Аннотация: В статье современная литература для детей и юношества представлена как интегрированная подсистема общелитературного процесса. В статье затронуты важные вопросы: что такое современная литература для детей и юношества; литература для детей и юношества как гибрид; канон и классики этой литературы. Автор приводит перечень жанровых модификаций, наблюдаемых в современной литературе для детей и юношества.

Ключевые слова: современная литература для детей и юношества, жанровые модификации, фантастический рассказ, психологический подростковый роман.